

<https://doi.org/10.15407/fd2023.04.125>

УДК 141.32(430)"18/19" К.Ясперс

Лариса МАНДРИЩУК, кандидатка філософських наук,
доцентка кафедри теорії та історії культури філософського факультету
Львівський національний університет імені І. Франка,
79000, Львів, вул. Університетська, 1
larysa.mandryshchuk@lnu.edu.ua
<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-0158-1604>

КРИТИКА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ КАРЛОМ ЯСПЕРСОМ. ФІЛОСОФІЯ ЕКЗИСТЕНЦІЇ ТА ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМ

Поза німецькомовним середовищем Ясперса іноді помилково називають екзистенціалістом. Хоча сам Ясперс бачив себе філософом екзистенції, а екзистенціалізм гостро критикував. Ця помилка виникла через плутанину в перекладах назв Existenzphilosophie та Existentialismus із німецької іншими мовами. Про відмінність цих термінів активно заговорили відразу ж після Сартрової лекції про гуманізм, у якій Сартр, як він гадав, оголосив про новий напрям у філософії — екзистенціалізм (Existentialisme), до якого зарахував також і Ясперса як релігійного представника цього напрямку. Тож метою статті є дослідити й проаналізувати критику екзистенціалізму та відмову від нього з боку Ясперса. Адже ще задовго до Сартрової лекції Ясперс писав про хибний метод пізнання людини на протизвагу істинному шляху — висвітлення екзистенції людини, а також стверджував, що для означення цього хибного методу він створив нове слово — Existentialismus. Якщо висвітлення екзистенції Ясперс розумів як саморефлексію та самопереживання людини, які поглиблюються в досвідах межових ситуацій (Grenzsituationen), то екзистенціалізм він розглядав як пізнання людини як певного об'єкта поміж інших об'єктів. Уже згодом — після Сартрової лекції — Ясперс перейшов до критики екзистенціалізму як напрямку, що виник під впливом філософії екзистенції та як вияв її занепаду. Ясперс пов'язав екзистенціалізм головно зі Сартром і окреслив підстави своєї критики: екзистенціалізм ґрунтується на голій абстракції й головна Сартрова теза — екзистенція людини передує її есенції — є підтвердженням цього; екзистенціалізм використовує певну поетичну нечіткість деяких висловлювань і є спробою подолання нігілізму через самий нігілізм; ця філософія заперечує існування будь-якої трансцендентної основи людини та світу. З цих міркувань Ясперс і відмовився від екзистенціалізму, який у своїй суті відрізняється від філософії екзистенції.

Ключові слова: філософія екзистенції, екзистенціалізм, екзистенція, висвітлення екзистенції, Карл Ясперс, Жан-Поль Сартр.

Цитування: Мандрищук, Л. (2023). Критика екзистенціалізму Карлом Ясперсом. Філософія екзистенції та екзистенціалізм. *Філософська думка*, 4, 125—137. <https://doi.org/10.15407/fd2023.04.125>

I. Вступна частина

Карл Ясперс вважається одним із головних беззаперечних представників *Existenzphilosophie* (філософії екзистенції), оскільки він чи не єдиний¹ філософ, який публічно прийняв цю назву й тривалий час означував нею свої ідеї та філософські погляди. Вперше він використав її у книзі «Духовна ситуація часу» (1931), коли намагався пояснити відмінність наукового (зокрема, соціологічного, психологічного та антропологічного) пізнання людини як об'єкта та «висвітлення» її філософією екзистенції (Jaspers, 1932a: SS. 148–150), у процесі якого людина й сама змінюється. А вже в 1937 читає три лекції «Філософія екзистенції», де коротко подає історію її виникнення — від К'єркегора й Ніцше — та головні тези своєї філософії. Проте в історико-філософських текстах доволі часто зустрічається визначення Ясперса як екзистенціаліста (а не філософа екзистенції), що у своїй суті є великою помилкою, оскільки екзистенціалістом Ясперс себе ніколи не вважав, ба більше — він критикував екзистенціалізм як помилковий спосіб пояснення людини. І хоча ця помилка була поширеною більше в минулому, але й сьогодні ця неточність ще існує. Підставою такої помилки є те, що німецькі слова *Existenzphilosophie* (філософія екзистенції) та *Existentialismus* (екзистенціалізм) при перекладі іншими мовами часто передають якимось одним словом, не враховуючи різне виникнення їх та поширення в історії філософії. В Україні ж ця проблема має особливо загострений характер² через вплив російськомовних та англкомовних перекладів текстів Ясперса, поміж яких теж зустрічаються неправильні, а також того, що українському читачу майже нічого невідомо про доволі інтенсивну дискусію щодо розрізнення філософії екзистенції та екзистенціалізму, яка відбувалася наприкінці 40-х — на початку 50-х рр. ХХ ст. в Німеччині й згодом переросла навіть в інтернаціональні дебати.

II. Філософія екзистенції та екзистенціалізм: їх відмінності та спільне

Поняття *Existenzphilosophie*³ ввів Фриц Гайнеман у своїй книзі «Нові шляхи філософії» (1929) як новий напрям у філософії, «який спрямований на те,

¹ Так, наприклад, Мартин Гайдегер, якого в історії філософії зачисляють до цього напрямку, неодноразово наголошував, що його філософія є фундаментальною онтологією, а не філософією екзистенції (Heidegger, 2012: S. 83).

² Наприклад, Костянтин Райда ототожнює екзистенціалізм та філософію екзистенції (Райда, 1998: с. 88), а Ясперса бачить як релігійного екзистенціаліста (Райда, 2009: с. 243). Ототожнення екзистенціалізму та філософії екзистенції простежується й у Віталія Ляха (Лях, 1999: с. 6), а Сергій Таранов у своїй книжці пише про Ясперса як про одного з головних представників екзистенціалізму (Таранов, 2014: сс. 51, 155) та ін.

³ Термін *Existenzphilosophie* не був винайдений Гайнеманом, адже його використовували ще й раніше у колах німецьких католицьких мислителів-теологів: Гайнрих Барт — згадуючи про Шелінгову філософію екзистенції, що вплинула на ідеї К'єркегора (Barth, 1926: S. 198), або визначаючи філософію Гайдегера як філософію екзистенції (Barth, 1929: S. 512); Ерих Пшивара — коли протиставляє філософію екзистенції К'єркегора філософії есен-

щоб подолати однобічність як раціональної, так і ірраціональної філософії. Замість того, щоб виходити із картезіанського *cogito* (у його подвійному значенні як свідомість і як мислення), він починає із суб'єкта у його потрібному відношенні до людини, до універсуму та до Бога» (Heinemann, 1963: S. 11). Головними представниками філософії екзистенції Гайнеман бачив Сьорена К'єркегора як предтечу і Карла Ясперса та Мартина Гайдегера як послідовників. Назву *філософія екзистенції* Гайнеман обрав через велику увагу до поняття екзистенції цих мислителів, які хоч і по-різному його розуміли (для К'єркегора — це існування людини, у якому вона постійно робить вибір; для Гайдегера — існування людини, у якому вона запитує про буття; для Ясперса — самотуття людини), але стосувалося воно виключно людини. Ця назва нового напрямку була підхоплена й іншими, а в 30-х рр. ХХ ст. в Німеччині філософія екзистенції переживає своє справжнє піднесення завдяки, найперше, ще недавнім перекладам текстів К'єркегора німецькою мовою (що й зумовило вплив його ідей), але здебільшого — виходу Гайдегерової роботи *«Буття і час»* (1927), Ясперсової *«Психології світоглядів»* (1919) та тритомної *«Філософії»* (1931/32). Тож, коли Отто Больнов вирішив у 1943 р. написати свій історико-філософський аналіз про філософію екзистенції (Bollnow, 1943) як про вже завершений феномен, то йому ще нічого не було відомо про екзистенціалізм, який тільки почав зароджуватися у Франції під впливом німецької філософії екзистенції.

Адже про екзистенціалізм⁴ як філософський напрям стало відомо після відкритої лекції Жана-Поля Сартра *«Екзистенціалізм є гуманізм»*, прочитаної у клубі *Maintenant* (Париж) 29 жовтня 1945 р. й опублікованої у 1946 р.; у ній він назвав себе екзистенціалістом і подав власну класифікацію

ції Гегеля (Przywara, 1929: S. 26); а також Зигфрід Марк, німецький філософ та прихильник ліберальної демократії, — коли пише про фундаментальну онтологію Гайдегера, не роблячи принципового розрізнення між поняттями «екзистенціалізм» та «філософія екзистенції» (Marck, 1929: SS. 144–146). Проте про *Existenzphilosophie* як напрям у філософії, що має свої особливості та своїх представників, вперше згадує все ж Гайнеман.

⁴ Історія слова «екзистенціалізм» усе ж починається ще за довго до Сартрової лекції. Так, Бернард Бозанкет, британський неогегельянець та ідеаліст, побіжно пише про критицизм, який ґрунтується на екзистенціалістичній чи індивідуалістичній основі (Existentialist or Individualist basis) і для якого відправним пунктом адекватності до реальності є відповідно екзистенція й самість (existence and the self) (Bosanquet, 1894/95: p. 10). А Вільгельм Муг, німецький історик філософії та педагог, писав про екзистенціалізм як про «залежність логічного від існуючого» (die Abhängigkeit des Logischen vom Existierenden) (Moog, 1919: SS. 188–189), бо для вираження будь-якого окремого досвіду людини завжди застосовуються загальні логічні чи теоретичні правила. Термін «екзистенціалізм» зустрічається й у Марка, коли той пише про онтологію Гайдегера (Marck, 1929: SS. 144–146), а також і в католицького теолога Карла Віткемпера, коли той згадує про Гайдегера та Ясперса (Wittkemper, 1938: SS. 642–643). Проте цей термін не прижився у Німеччині стосовно ідей Гайдегера та Ясперса, але активно використовувався інший — *Existenzphilosophie*. А з кін. 30-х — поч. 40-х рр. минулого століття про екзистенціалізм почали говорити спочатку в Італії, а згодом і у Франції.

представників цього філософського напрямку, куди увійшли християнські (Карл Ясперс і Габріель Марсель) та атеїстичні екзистенціалісти (Мартин Гайдегер, французькі екзистенціалісти й він сам)⁵. Об'єднувало їх усіх, за словами Сартра, те, що вони «спільно мають переконання, що екзистенція іде попереду есенції» (Sartre, 1968: S. 9). Через літературну та політичну діяльність Сартра екзистенціалізмом у Франції почали називати не лише філософію, а й культурний рух загалом. Своїми доволі гострими та провокаційними висловлюваннями про людське існування Сартр привернув значну увагу тогочасної молоді, що викликало свого роду фурор у Франції. Про це вдало висловився Ясперс: «Якщо молодик у Парижі крикливо одягнений, не працює, дозволяє собі еротичну розпусність, живе в кафе й використовує дивні висловлювання, то кажуть, що він — екзистенціаліст; якби те саме відбувалося півстоліття тому в Берліні, то казали б, що він — ніцшеанець. Але одне має настільки ж мало спільного із Сартром, як і інше з Ніцше. Ті молодики читали цих філософів, але їх не зрозуміли, оскільки вони вибирають тільки переконливі й одночасно багатозначні формулювання, але не в змозі методично мислити» (Jaspers, 2018c: S. 175).

Майже всі представники — хіба-що окрім самого Сартра та Симони де Бовуар, яких Сартр відніс до когорти екзистенціалістів, згодом заперечили свою приналежність до нового напрямку, присвячуючи цій темі невеличкі статті чи просто окремі пасажі у своїх текстах. Фактично з цього моменту й почалася дискусія про те, чим є екзистенціалізм та філософія екзистенції, адже про останню в Німеччині почали активно говорити ще за два десятиліття до цієї події.

Першим на новоутворений екзистенціалізм зреагував Альбер Камю: в інтерв'ю від 15 листопада 1945 р. для французького журналу з літератури й мистецтва *Les Nouvelles littéraires* він публічно заперечив свою приналежність до екзистенціалізму, навіть незважаючи на деяку близькість його поглядів у ранніх творах (зокрема, у романі «Сторонній», 1942) зі Сартром: «Ні, я не є екзистенціаліст. [...] Сартр є екзистенціалістом» (Extraits d'interviews, 1965: p. 1424). Окрім того, у своєму «Міфі про Сизифа» (1942) Камю вказує більше на свої розбіжності, ніж на ідейну близькість із Керкегором, Гайдегером, Ясперсом, критикуючи їх, а у «Бунтівній людині» (1951) із своєю *філософією абсурду* він взагалі приходить до розриву із Сартром, не поділяючи його думок про першість екзистенції людини над її есенцією.

Наступною критикою екзистенціалізму був Гайдегеровий «Лист про гуманізм» (1946), де він заперечив будь-який стосунок до цього напрямку, пояснюючи це тим, що Сартрове метафізичне трактування людини не має нічого спільного із його власними поглядами (Heidegger, 1976: SS. 328–329), окресленими ним самим як *фундаментальна онтологія*. Якщо Гайдегерава фундаментальна онтологія була присвячена проблемі повернення питання

⁵ Коли Сартр згадує про «французьких екзистенціалістів», то, вочевидь, в першу чергу має на увазі Камю та де Бовуар.

про буття як забутого в історії метафізики, то Сартровий екзистенціалізм зі своєю основною тезою, яку той приписував усім так званим представникам цього напрямку, — існування людини йде попереду її сутності — окреслював радше етичну та антропологічну проблематику.

Не забарився показати своє несхвальне ставлення до екзистенціалізму також і Ясперс: спершу він публікує невеличку статтю «*Так званий екзистенціалізм*» (1947) у газеті *Reihn-Neckar*, а згодом ще одну — «*Що таке екзистенціалізм?*» (1951) в газеті *Schweizer Illustrierten*. Творцем екзистенціалізму як напрямку Ясперс вважав Сартра. Свою позицію Ясперс обґрунтовував тим, що ніхто, окрім самого Сартра, не хоче бути екзистенціалістом. До того ж Ясперс стверджував, що екзистенціалізм суттєво відрізняється від філософії екзистенції, до якої він себе зараховував: якщо філософія екзистенції є послідовницею старої традиції філософування, що бере свій початок від К'єркегора і його розуміння людської екзистенції, то екзистенціалізм, для якого це поняття є також ключовим, розглядає його абсолютно по-новому та абстрактно.

На відміну від інших, Габріель Марсель усе ж на короткий час підпав під вплив моди. Вперше це простежується у його доповіді про Сартра 1946 р., де він зазначив, що до того часу, коли Сартр зарахував його до екзистенціалізму, він сам дуже обережно поводився із цим поняттям (Marcel, 1992b: S. 280), проте він не висловив і жодного заперечення цього. У другому випадку Марсель вже сам назвав себе екзистенціалістом: у 1947 р. під редакцією Етьєна Жильсона вийшла збірка його статей із заголовком «*Християнський екзистенціалізм: Габріель Марсель*» («*Existentialisme Chrétien: Gabriel Marcel*»), до якої Марсель написав автобіографічну передмову (частину якої подає Больнов), де згадує, мовляв, «не так легко сьогодні згадати період мого життя, у якому я займався дослідженнями поза прокладеними дорогами, які повинні вести до перших формулювань екзистенціалізму. [...] Це було в останні два чи три роки перед війною 1914-го» (Bollnow, 1948: S. 403). Але вже через три роки після цієї передмови Марсель відмовляється називати себе екзистенціалістом, зокрема у своїй статті «*Моє ставлення до Гайдегера*» (1957) (Marcel, 1992a: S. 293), про що згадує також Гайнеман (Heinemann, 1963: SS. 159–160). Цей різкий поворот зумовлений двома причинами: по-перше, ідеї Марселя все ж далекі від Сартрових поглядів; по-друге, для Маритена як релігійного мислителя визначальною стала папська енцикліка «*Humani generis*» (1950), яка засуджувала екзистенціалізм Сартра за песимізм, суб'єктивізм та ірраціоналізм. Тому, врешті, Марсель приходиться до того, щоб називати себе *нео-сократиком*.

Свою коротку оцінку цим подіям дала й Ганна Арендт, яка була тісно пов'язана з Ясперсом і деякий час — з Гайдегером. В англійській статті «*Що таке філософія екзистенції?*» (1946) Арендт пише: «На відмінну від екзистенціалізму, французького літературного руху останнього десятиліття, філософія екзистенції (Existenz philosophy) має принаймні столітню стару історію. Вона почалася із Шелінга в його пізньому періоді та з К'єркегора,

розвинулася у великій кількості до сьогодні ще невичерпних можливостей у Ніцше, вона визначила істотну частину Бергсонового мислення і так звану філософію життя (life-philosophy, Lebensphilosophie), поки нарешті в післявоєнній Німеччині, із Шелером, Гайдегером і Ясперсом вона досягнула поки що неперевершеної усвідомленості, того, що насправді є стовпом у сучасній філософії» (Arendt, 2002: р. 345). Згадуючи тут про екзистенціалізм як французький літературний рух, Арендт у такий спосіб намагалася зробити наголос на його відмінності від філософії екзистенції, але в тій самій статті німецькою мовою 1948 р. вона цей короткий пасаж випускає (Arendt, 1990: S. 5), розуміючи, мабуть, що для німецькомовного простору цей момент є й так очевидним, чого не можна сказати про інші країни, у яких через переклад виникла плутанина. Про екзистенціалізм Арендт писала також у статті «Французький екзистенціалізм» (1946), де представниками цього напрямку вона назвала Сартра та Камю, вказуючи, що сам термін *екзистенціалізм* та його ідеї беруть свій початок із модерної німецької філософії, що виникла приблизно в період після Першої світової війни (Arendt, 2007: р. 116), тобто — філософії екзистенції. Беззаперечна відмінність екзистенціалістів виявлялася не лише в тому, що вони були романістами, драматургами та новелістами чи, за словами самої Арендт, — «не членами університетських факультетів, а “богемою”, яка залишалася в готелі й жила у кафе — ведучи публічне життя аж до відмови від приватності» (Arendt, 2007: р. 115), але й у тому, що Сартр намагався створити певну позитивну філософію чи новий гуманізм, який ґрунтувався б на відповідальності людини, а Камю — філософію абсурду, що в обох випадках було чужим для німецької філософії екзистенції.

У 1947 р. Больнов пише статтю «Екзистенціалізм», бо відлуння популярності цього напрямку долетіли вже й до нього. В своєму аналізі він спирався в основному на маніфест цього напрямку — Сартрову лекцію про гуманізм. З одного боку, Больнов позитивно сприйняв етичні ідеї Сартра в його атеїзмі, бо вони порушували питання відповідальності людини за її вчинки, уникаючи небезпеки суб'єктивного свавілля. Але з іншого боку, така філософія для Больнова є «вкрай перебільшене вчення про свободу» (Bollnow, 1965b: S. 21), згідно з яким людина є ніщо інше, як те, що вона із себе робить у своєму існуванні, й більше нічого. Вбачаючи в екзистенціалізмі суто французький феномен, Больнов у своєму іншому тексті «Німецька філософія екзистенції та французький екзистенціалізм» (1948) подає список представників цього напрямку, спираючись на пропозицію Сартра щодо розрізнення християнських екзистенціалістів (Е. Мунье, Г. Марсель) та атеїстів (Сартр та його школа)⁶ (Bollnow, 1965a: S. 26). Одночасно він виокремив дві лінії, що відрізняють філософію екзистенції від екзистенціалізму: по-перше, коли Гайдегер і Ясперс однаково відмахуються від будь-яких емпіричних

⁶ Пишучи про «школу Сартра», Больнов не вказує тут, кого він має на увазі. Але виходячи з інших його статей, мабуть, ідеться про де Бовуар та Камю.

наук чи досліджень, які тлумачать людину лише як суще, хоч і не применшують їхньої ролі у вивченні тіла людини, її становища в суспільстві чи психічного стану, то для Сартра навпаки — соціологія, політична наука й особливо екзистенційна психологія залишаються важливими (Bollnow, 1965a: SS. 27–29); по-друге, для Гайдегера людина взаємопов'язана із буттям, а для Ясперса — із трансценденцією, а тому пояснення людини в них не зводиться лише до її наявного існування чи іманентності, але виходить із того, що людина необхідно трансцендентує. Сартр, натомість, заперечує будь-який стосунок людини до божественності чи будь-який смисл поза тим, що людина витворює у своєму випадковому існуванні (Bollnow, 1965a: SS. 33–34), тим самим зводячи людину лише до наявного. Больнов розглядав французький екзистенціалізм як другий етап розвитку німецької філософії екзистенції, який за змістом суттєво відрізняється від першої і радше є свідченням певного її занепаду та деградування, що відображається у проблемі нігілізму, абсурдності та в надмірній абстрактності.

Про актуальність цієї теми й після 50-х рр. XX ст. свідчить стаття «*Екзистенціалізм і філософія екзистенції*» (1981) Ганса-Георга Гадамера, у якій він знову наполягав на відмінності цих двох феноменів, де перший (філософія екзистенції) — німецький, а другий — французький і є наслідок іншого. За словами Гадамера, наприкінці 20-х рр. XX ст. у Німеччині слово *екзистенційний* (existentiell) стало настільки модним, що «на все, що було не екзистенційним, не зважали» (Gadamer, 1983: S. 7). Цього впливу зазнав і молодий Сартр, який у 1933 р. перебував у Берліні, що згодом відобразилося на його ідеях.

III. Ясперс про екзистенціалізм як хибний метод дослідження екзистенції людини

Незважаючи на те, що термін *екзистенціалізм* став відомим через Сартра, Ясперс вважав, що саме він використав це слово вперше⁷, зокрема у своїй праці «*Розум та екзистенція*» (1935), намагаючись у такий спосіб відреагувати на той екзистенційний пафос, що виник навколо філософії екзистенції у Німеччині та в той час вже дуже модного слова *екзистенція*. Використовуючи поняття екзистенціалізму, Ясперс хотів зробити наголос на істинності шляху *висвітлення екзистенції* (Existenzerhellung) на противагу хибному методу дослідження екзистенції людини як екзистенціалізму (Existentialismus): «*Висвітлення екзистенції* не пізнає екзистенцію, а апелює до її можливостей. Як екзистенціалізм воно було б, однак, говорінням наче про якийсь пізнаний предмет, і саме тому, що мусить усвідомлювати межі та висвітлювати незалежну основу, воно б лише тим глибше пішло хибним шляхом,

⁷ Це свідчить лише про те, що в цей час використання слова «*екзистенціалізм*» було настільки мало поширеним, що про нього Ясперс навіть не знав, тому вважав, що він вперше його ввів в ужиток.

пізнаванням та судженням підлаштовуючи явища світу під свої поняття» (Jaspers, 1935: S. 46).

У філософії Ясперса поняття екзистенції (Existenz) є одним із найважливіших і, як і в пізнього К'єркегора, стосується суто людини. Тут Ясперсова близькість до К'єркегора розкривається через пояснення данцем самої людини як відношення до самої себе та до Бога. Адже саме під таким кутом зору Ясперс розглядає екзистенцію людини, яка є тим, «що відноситься до самої себе і через це — до своєї трансценденції» (Jaspers, 1932: S. 15). Іншими словами, це відношення Ясперс називає — *самобуття людини* (Selbstsein des Menschen), яке не є тим, що людина має або чим вона володіє, але є автентичністю людини, з якої виходить її мислення та діяльність. Екзистенцію Ясперс бачить як трансцендентне людини, бо, на його думку, вона є, як і в К'єркегора поняття самої, синтезом вічного та часового. Через це екзистенція ніколи не представлена для нашої свідомості як визначений предмет, а лише заявляє про себе в просторі та часі через іманентні явища (такі, як тілесність та існування людини (Dasein), свідомість загалом (Bewusstsein überhaupt) та дух (Geist)), а також через розум та свободу людини. За Ясперсом, екзистенція людини взаємопов'язана з непізнаваною основою світу — *трансценденцією* (Transzendenz) чи *охоплюючим* (Umgreifende), що в історії людства проявляє себе як єдине, або буття, або Дао, або християнський Бог тощо.

Оскільки екзистенція є трансцендентне людини, тобто те, що не може бути схоплене в ідентичний спосіб пізнання об'єктів, то Ясперс для цього пропонує шлях *висвітлення екзистенції*⁸, що полягає у саморефлексії та самопереживанні людини, які поглиблюються в досвідах межових ситуацій (Grenzsituationen). Висвітлення екзистенції є свого роду кружлянням навколо самого себе, а тому, за Ясперсом, «в найширшому значенні може називатися все філософування» (Jaspers, 1932: S. 32). Якщо наукове пізнання у своєму затвердінні та абсолютизації втрачає справжню думку про людину, то висвітлення екзистенції дає змогу побачити людину в цілому, відкриваючи безліч її можливостей.

На противагу до висвітлення екзистенції, яке не пізнає її, а лише робить спробу наблизитися до неї, Ясперс говорить і про хибний шлях пізнання екзистенції людини як певного об'єкта серед інших об'єктів — про екзистенціалізм. Оскільки екзистенція, або самобуття людини є трансцендентним у людині, тобто таким, що не може бути пізнаним, то й спроба схопити його у звичний для нас спосіб пізнання об'єктів є марною. Цей помилковий шлях пізнання екзистенції вестиме людину лише до певного її затвердіння, але аж ніяк не до розкриття її можливостей.

Отже, екзистенціалізм, за Ясперсом, є свого роду «освіченою помилкою», що дає хибне уявлення про людину. Про це він побіжно згадує й у своїй іншій праці — «*Про істину*» (1947), а саме: коли в поясненні людини

⁸ Для цього Ясперс обирає слово «*висвітлювати*» (erhellen), бо хоче наголосити, що тут йдеться лише про спробу наближення до трансцендентного у людині — до її екзистенції.

акцент робиться лише на її тілі та існуванні (Dasein), то воно зводиться до натуралізму; коли лише на свідомості та здатності раціонально мислити (Verstand), то — до раціоналізму; коли лише на здатності створювати ідеї (Geist), то — до ідеалізму; коли лише на екзистенції, то — до екзистенціалізму (Jaspers, 1947: S. 165), адже людина, за Ясперсом, — це як її тіло, так і її свідомість, її дух та екзистенція в цілому. Остання помилка криє в собі ще більшу небезпеку, бо, окрім переконаності людини в здатності пізнати свою екзистенцію як певний об'єкт, вона веде її ще й до «помилкового самообожнення» (fälschliche Selbstvergottung) (Jaspers, 1947: S. 165), і людина ще більше скочується на манівці. На противагу цьому, висвітлення екзистенції виходить із того, що екзистенція є завжди можливістю людини, але ніколи не її завершеною ціллю чи проектом, який можна витворити та досягнути.

IV. Ясперсова критика екзистенціалізму як філософського напрямку

Для Ясперса було великою несподіванкою дізнатися, що в 1940-х рр. у Франції його новим словом «екзистенціалізм», якому він надав негативної конотації, розуміючи його як «можливе виродження висвітлення екзистенції», почали називати цілий культурний та філософський напрям, до того ж іще й дуже популярний. Про це Ясперс якось написав: «Коли я в останні роки перед війною і під час війни писав свою книгу “Про істину”, яка із причин політичного насильства змогла вийти тільки після війни, я вважав, що при обмірковуванні абсолютизацій винайшов слово “екзистенціалізм” [...] для можливого виродження висвітлення екзистенції. Після війни я був здивований, побачивши його втілення у Франції» (Jaspers, 1956: S. XXIII). Адже ще у 1938 р. у листі до Жана Валя Ясперс писав, що «екзистенціалізм був би смертю філософії екзистенції» (Jaspers, 2018a: S. 165), якби такий виник. І хто міг би тоді подумати, що це стане його пророцтвом, бо з часу прочитання Сартром лекції про гуманізм, Ясперс скрізь намагався заперечити будь-яку свою приналежність до екзистенціалізму. А згодом почав поволі відходити й від назви *філософія екзистенції*, на яку впала негативна тінь екзистенціалізму, хоча категорично він ніколи від неї не відмовлявся. Вже в 1950 р. у своїх трьох лекціях про розум, прочитаних в Гайдельберзькому університеті, Ясперс висловив позицію, згідно з якою він радше хотів би говорити про філософію як про *філософію розуму* (Philosophie der Vernunft) (Jaspers, 1952: S. 50). Цю зміну він пояснив прагненням ще більше зробити наголос на давній сутності філософії, яка полягає в трансцендентуванні завдяки розуму. Але, вочевидь, такий вибір усе ж був більше зумовлений ситуацією навколо екзистенціалізму. Мабуть, із тих самих міркувань Ясперс на початку 1952 р. відмовився й від запланованої дискусії зі Сартром у Парижі, обґрунтовуючи це великою завантаженістю. Ясперс не хотів мати нічого спільного зі Сартровим екзистенціалізмом, у якому він якраз і вбачав виродження філософії екзистенції.

У своїх коротких статтях «*Так званий екзистенціалізм*» (1947) та «*Що таке екзистенціалізм?*» (1951)⁹ Ясперс намагався показати відмінність між двома світоглядними системами: філософією екзистенції та екзистенціалізмом. По-перше, якщо філософія екзистенції для Ясперса виходила зі старої традиції філософування, бо вона «не замикається на вигадці людського буття, а виходить поза людину» (Jaspers, 2018c: S. 178), то екзистенціалізм він бачив як «філософію часу чи відповідну до часу» (Jaspers, 1956: S. XXIII), тобто таку, що після виникнення дуже швидко стала модною, але й так само швидко може бути забута чи розкритикована, бо формується на голій абстракції. Основна Сартрова теза — екзистенція людини йде попереду її есенції — є для Ясперса головним підтвердженням цієї абстракції. По-друге, екзистенціалізм поширився і став популярним саме завдяки літературним творам, романам та драмам, чого не можна сказати про філософію екзистенції. Це, з одного боку, вказує на відмінність екзистенціалізму від класичної філософії з її ґрунтовною базою підготовки, а з іншого — демонструє певну поетичну нечіткість деяких висловлювань, що може провокувати надмірну неконтрольовану емоційність, коли людина не є добре обізнаною із Сартровою філософією, а натомість вихоплює лише різкі поетичні висловлювання. Підтвердженням цього була популярність Сартрових ідей серед молоді, яка грубо висловлювалася та екстравагантно поводитися, пояснюючи це тим, що вони екзистенціалісти, хоча дуже часто суті Сартрової філософії не знали. По-третє, якщо, згідно з Ясперсом, філософія екзистенції може розцінюватися як «спроба подолання нігілізму» (Jaspers, 2018c: S. 178) (тобто спроба не заперечити, а дати нове обґрунтування старим цінностям), то екзистенціалізм є «спробою подолання нігілізму через відчайдушну хоробрість самого нігілізму» (Jaspers, 2018b: S. 173), а саме — спробою, спершу відкинувши всі цінності, побудувати їх заново шляхом власного досвіду та відповідальності, спираючись на атеїстичне світобачення. По-четверте, екзистенціалізм, на відміну від філософії екзистенції, є, по суті, радикальним атеїзмом через заперечення існування будь-якої трансцендентної основи людини та світу. І справа тут полягає навіть не в запереченні Сартром існування Бога, бо й сам Ясперс не був релігійним, а в тому, що людина в цій світоглядній концепції постає суто як суще, об'єкт серед інших об'єктів дослідження, що з'являється у цьому світі випадково. Разом із здатністю мислити людину відрізняє від іншого сущого хіба що й те, що вона має повну свободу своїх дій. Але й тут Сартр гіперболізує здатність людини вибирати, адже не існує тотальної свободи. Згідно з Ясперсом, філософія екзистенції не може прийняти того, що людина — це суще із самого себе, адже ґрунтується на тому, що людина перебуває у взаємозв'язку з буттям, через яке і в якому вона є: «екзистенції нема без трансценденції» (Jaspers, 2018b: S. 174). Натомість для Сартра немає сенсу шукати «сутність» людини, тобто те, з чого виходять усі її можливості та

⁹ Ці статті за змістом є дуже подібними, а деякі висловлювання у них взагалі дослівно повторюються.

чим вона є насправді, бо таку сутність людина починає самостійно створювати лише у своєму існуванні, наперед вибудовуючи уявний образ себе.

V. Завершальна частина

Для Ясперса екзистенціалізм Сартра виступає виключно в негативному світлі — як мода на «теорію» екзистенції людини, що була спровокована пафосом навколо філософії екзистенції. Він ніколи не проявляв зацікавлення до Сартрових ідей, бо вони були для нього радше поверховим інтелектуалізмом, ніж справжньою філософією. Якщо Ясперс прийшов до філософії від психопатології та психології, які не змогли дати йому відповіді на питання, чим насправді є людина, то Сартр навпаки робить психологію одним із найважливіших засобів в антропологічній проблематиці. Якщо Ясперс у своїй філософії говорить про безмежні можливості людини, які виходять із її основи — екзистенції, то для Сартра можливості людини формуються з її уявного образу щодо себе. Всі свої міркування про екзистенціалізм Ясперс присвятив лише критиці, навіть не відзначивши Сартрову спробу загострення проблеми вибору та відповідальності людини. Звісно, що це була й реакція Ясперса на Сартрове кліше його філософування — «релігійний екзистенціаліст», яке за своїм змістом було абсурдним та помилковим, адже Ясперс не був ні релігійним мислителем, ні екзистенціалістом. І хоча Ясперс у своєму філософуванні й розглядав феномен віри, але це була віра не релігійна, а філософська віра в трансценденцію чи охоплююче, яка ґрунтується на розумі та раціональних доведеннях. Свою ж філософію він означував як філософію екзистенції, але ніколи як екзистенціалізм, який для нього був виродженням першої та хибним методом пізнання екзистенції людини.

Та й для самої німецької традиції філософування французький екзистенціалізм видавався дещо наївним, поверховим у своєму способі викладу в есеїстичному стилі, а в деяких своїх тезах — надміру абстрактним і таким, що виник на підставі філософії екзистенції як її продовження та занепад. Проте потрібно все ж пам'ятати, що той екзистенціалізм, який був підданий критиці, стосувався передусім лише Сартра і створеної ним класифікації представників цього напрямку, які насправді, окрім самого Сартра та де Бовуар, представниками екзистенціалізму аж ніяк не були та не прагнули бути.

ДЖЕРЕЛА / REFERENCES

- Arendt, H. (1990). *Was ist Existenz-Philosophie?* Frankfurt a. M.: Hain.
- Arendt, H. (2002). What is Existenz Philosophy? In: *The Phenomenology Reader*. Ed. by D. Moran, Th. Mooney (pp. 345-361). London, New York: Routledge.
- Arendt, H. (2007). French Existentialism. In: H. Arendt, *Reflections on literature and culture*. Ed. by S.Y. Gottlieb (pp. 115-120). California: Stanford University Press.
- Barth, H. (1926). Kierkegaard — der Denker: vier Vorlesungen. *Zwischen den Zeiten*, 7, 194-234.
- Barth, H. (1929). Ontologie und Idealismus. *Zwischen den Zeiten*, 7, 511-540.
- Bollnow, O.F. (1943). *Existenzphilosophie*. Stuttgart: Kohlhammer.

- Bollnow, O.F. (1948). Gabriel Marcel (Christlicher Existentialismus). *Die Sammlung. Zeitschrift für Kultur und Erziehung*, 3(7), 400-408.
- Bollnow, O.F. (1965a). Deutsche Existenzphilosophie und französischer Existentialismus. In: O.F. Bollnow, *Französischer Existentialismus* (SS. 23-38). Stuttgart: Kohlhammer.
- Bollnow, O.F. (1965b). Existentialismus. In: O.F. Bollnow, *Französischer Existentialismus* (SS. 11-22). Stuttgart: Kohlhammer.
- Bosanquet, B. (1894/95). Presidential address: On an essential distinction in theories of experience. In: *Proceedings of the Aristotelian Society* (Vol. 3, no. 1, pp. 3-12).
- Extraits d'interviews: "Non, je ne suis pas existentialiste" (Les Nouvelles littéraires). (1965). In: A. Camus, *Essais* (pp. 1424-1427). Paris: Gallimard.
- Gadamer, H.-G. (1983). Existentialismus und Existenzphilosophie. In: H.-G. Gadamer, *Heideggers Wege: Studien zum Spätwerk* (SS. 7-17). Tübingen: Mohr.
- Heidegger, M. (1976). Briefüber den Humanismus. In: M. Heidegger, *Wegmarken. Gesamtausgabe* (Bd. 9, SS. 312-364). Frankfurt a. M.: Klostermann.
- Heidegger, M. (2012). *Der Anfang der abendländischen Philosophie: Auslegung des Anaximander und Parmenides. Gesamtausgabe* (Bd. 35). Frankfurt a. M.: Klostermann.
- Heinemann, F. (1963). *Existenzphilosophie: lebendig oder tot*. Stuttgart: Kohlhammer.
- Jaspers, K. (1932a). *Die geistige Situation der Zeit*. 5. Aufl. Berlin, New York: de Gruyter.
- Jaspers, K. (1932b). *Philosophie: Philosophische Weltorientierung* (Bd. 1). Berlin: Springer.
- Jaspers, K. (1935). *Vernunft und Existenz*. Groningen: Wolters.
- Jaspers, K. (1947). *Von der Wahrheit*. München: Piper.
- Jaspers, K. (1952). *Vernunft und Wüdervernunft in unserer Zeit*. München: Piper.
- Jaspers, K. (1956). Nachwort (1955) zu meiner «Philosophie» (1931). In: K. Jaspers, *Philosophie. Philosophische Weltorientierung* (Bd. 1, 3. Aufl., SS. XV-LV). Berlin: Springer.
- Jaspers, K. (2018a). Anhang I: Karl Jaspers an Jean Wahl (1938). In: K. Jaspers, *Schriften zur Existenzphilosophie. Gesamtausgabe* (Bd. 8, SS. 164-167). Basel: Schwabe.
- Jaspers, K. (2018b). Der sogenannte Existenzialismus. In: K. Jaspers, *Schriften zur Existenzphilosophie. Gesamtausgabe* (Bd. 8, SS. 172-174). Basel: Schwabe.
- Jaspers, K. (2018c). Was ist Existenzialismus. In: K. Jaspers, *Schriften zur Existenzphilosophie. Gesamtausgabe* (Bd. 8, SS. 175-178). Basel: Schwabe.
- Liakh, V. (1999). To the reader. In: *Gabriel Marcel. Homo viator. Prolegomena to metaphysics of hope* (pp. 5-7). [In Ukrainian]. Kyiv: Pulsary. [=Лях, В. (1999). До читача. В: Габріель Марсель. *Ното віатор. Прологемени до метафізики надії* (сс. 5-7). Київ: Пульсарі.]
- Marcel, G. (1992a). Mein Verhältnis zu Heidegger. In: G. Marcel, *Werkauswahl. Unterwegssein* (Bd. 3, SS. 287-301). Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh.
- Marcel, G. (1992b). Menschliche Existenz und menschliche Freiheit bei Jean-Paul Sartre. In: G. Marcel, *Werkauswahl. Unterwegssein* (Bd. 3, SS. 250-286). Paderborn, München, Wien, Zürich: Schöningh.
- Marck, S. (1929). *Die Dialektik in der Philosophie der Gegenwart* (Bd. 1). Tübingen: Mohr.
- Moog, W. (1919). *Logik, Psychologie und Psychologismus. Wissenschaftssystematische Untersuchungen*. Halle: Niemeyer.
- Przywara, E. (1929). *Das Geheimnis Kierkegaards*. München, Berlin: R. Oldenbourg.
- Raida, C. (1998). *Historical and philosophical research of the post-existentialistic thinking*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center of the spiritual culture. [=Райда, К. (1998). Історико-філософське дослідження постекзистенціалістського мислення. Київ: Український Центр духовної культури.]
- Raida, C. (2009). *Existential Philosophy. Tradition and perspectives*. [In Ukrainian]. Kyiv: Parapan. [=Райда, К. (2009). Екзистенціальна філософія. Традиція і перспективи. Київ: Парапан.]
- Sartre, J.-P. (1968). Ist der Existentialismus ein Humanismus? In: J.-P. Sartre, *Drei Essays* (SS. 7-36). Frankfurt a. M., Berlin: Ullstein.

- Taranov, S. (2014). *Theological existentialism: monograph*. [In Ukrainian]. Kyiv: Chetverta khvyliya. [=Таранов, С. (2014). Теологічний екзистенціалізм: монографія. Київ: Четверта хвиля.]
- Wittkemper, K. (1938). Existentialismus und moderne protestantische Theologie. *Theologie und Glaube. Zeitschrift für den katholischen Klerus*, 30. Jahrg., 641-655.

Одержано / Received 17.03.2023

Larysa MANDRYSHCHUK, Candidate of Sciences in Philosophy (Ph.D.),
Associate Professor at the Department of Theory and History of Culture,
Faculty of Philosophy

Ivan Franko National University of Lviv

1, Universytetska St., Lviv, 79000

larysa.mandryshchuk@lnu.edu.ua

<https://orcid.org/my-orcid?orcid=0000-0003-0158-1604>

KARL JASPERS' CRITICISM OF EXISTENTIALISM. PHILOSOPHY OF EXISTENCE AND EXISTENTIALISM

In a non-German-speaking environment is Jaspers sometimes mistakenly called as an existentialist. But Jaspers saw himself as a philosopher of existence, and he sharply criticized existentialism. This error arose because of confusion in the translations of the names Existenzphilosophie and Existentialismus from German into other languages. The difference between these terms was actively discussed immediately after Sartre's lecture on humanism, in which Sartre, as he thought, announced a new direction in philosophy — existentialism (Existentialisme), to which he also included Jaspers as a religious member of this direction. The purpose of paper is to investigate and analyze Jaspers' criticism of existentialism and his rejection of it. Because long before Sartre's lecture, Jaspers wrote about the false philosophical method of the investigation of human being as opposed to the true way — the elucidation of existence (Existenzerhellung), and also noted that he created a new word to denote this false method — existentialism (Existentialismus). While Jaspers understood the elucidation of existence as self-reflection and self-experience, which deepen in the experiences of boundary situations (Grenzsituationen), he considers existentialism as the knowledge of human being as a certain object among other objects. Already later — after Sartre's lecture — Jaspers began to criticize existentialism as a direction that arose under the influence of the philosophy of existence and as its decline. Jaspers connected existentialism mainly with Sartre and outlined the main grounds of his criticism: existentialism is based on bare abstraction and Sartre's main slogan — existence (of personality) precedes essence — is an evidence of this; existentialism uses a certain poetic vagueness of some statements, and is an attempt to overcome nihilism through nihilism itself; this philosophy denies the existence of any transcendent basis of human and world. For these reasons, Jaspers rejected existentialism, which is fundamentally different from the philosophy of existence.

Keywords: *philosophy of existence, existentialism, existence, elucidation of existence, Karl Jaspers, Jean-Paul Sartre.*